

УДК 378.14

Леся Височан

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИЙ КОМПОНЕНТ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті розглянуто різні підходи до процесу формування здоров'язберігаючого компонента у діяльності вчителя початкових класів. Трактуються роль учителя початкових класів у формуванні здоров'язберігаючої педагогіки у ЗОШ I ступеня. Автор наводить дані сучасних психолого-педагогічних досліджень українських і зарубіжних учених щодо структури діяльності педагога та механізмів функціонування її компонентів. Аналізується структура готовності майбутніх учителів початкової школи до формування здоров'язбережувальних навичок і вмінь у молодших школярів. Визначено провідні шляхи підвищення педагогічної майстерності вчителя через первісне усвідомлення власних проблем і особливостей, їх психологічне опрацювання та освоєння на цій основі методів ефективної здоров'язберігаючої педагогічної взаємодії з учнями.

Ключові слова: компетентність, здоров'язберігаюча педагогіка, вчитель початкових класів.

Утвердження загальнолюдських цінностей, збереження здоров'я громадян України є винятково актуальною проблемою сьогодення. Інтерес до питань здоров'я викликаний насамперед соціальним замовленням суспільства на особистість, здатну до здорового способу життя та соціальної активності. Збереження та зміцнення морального, фізичного та психічного здоров'я вихованців є одним із пріоритетних завдань загальноосвітньої школи, на що наголошує Концепція загальної середньої освіти.

Проблема формування здорового способу життя підростаючого покоління України належить до найактуальніших проблем, вирішення якої обумовлює майбутнє держави та подальше існування здорової нації. Сьогодні сферою формування здорового способу життя дітей та підлітків є система освіти. Згідно державної програми «Освіта» (Україна XXI століття) та «Національної доктрини освіти України у XXI столітті» стратегічним завданням освіти є виховання освіченої, творчої особистості, всебічний розвиток людини, становлення її духовного, психічного та фізичного здоров'я. Тому обов'язковим компонентом національної системи освіти мають бути знання про формування, збереження та зміцнення здоров'я.

В умовах модернізації української освіти основні зусилля спрямовані на підготовку фахівця нової формації, що відповідає сучасним вимогам. Важливою вимогою до будь-якого фахівця в ринкових умовах є його

професіоналізм як показник конкурентоспроможності. Одним із обов'язкових критеріїв конкурентноспроможного фахівця в галузі освіти є його знання, вміння та навички відновлювати, зберігати й зміцнювати здоров'я учнів, тобто рівень і якість оволодіння ним здоров'язберігаючою діяльністю.

У дослідженнях фахівців підкреслюється, що багато педагогів не виділяють здоров'я як пріоритетну особистісну цінність, невисоко оцінюють роль власних зусиль у збереженні та розвитку здоров'я, не знайомі з методами самодіагностики і саморегуляції станів, не володіють системою знань про здоров'я, комплексом навичок і технологій збереження і розвитку здоров'я учня і власного здоров'я.

Проблеми здоров'я та освіти висвітлені в роботах Р. І. Айзмана, Ю. К. Бабанського, Г. К. Зайцева, В. В. Колбанова, Н. К. Смирнова, Л. Г. Татариної, Є. Є. Чепурних та ін. Питанню формування здорового способу життя дітей і молоді присвячені праці М. Я. Віленського, В. Г. Воронцової, Р. С. Сафіна, А. П. Внукова, В. А. Вишневіського, Г. К. Зайцева, В. З. Когана, Л. М. Митіної та ін.

Мета статті: на підставі опрацювання психолого-педагогічної літератури, аналізу передового педагогічного досвіду вчителів ЗОШ I ступеня розкрити процес формування здоров'язберігаючого компонента в діяльності вчителя початкових класів.

На сучасному етапі розвитку суспільства соціальна напруженість і погіршення екологічних характеристик середовища проживання людини, пов'язані з перетворенням економіки і соціальної сфери, настійно вимагають підготовки особистості до мінливих умов існування. XXI століття докорінно змінює соціальне замовлення суспільства для вищої школи. Ставиться завдання підготовки не тільки істинних професіоналів і ділових людей, готових (інтелектуально і фізично) реалізувати себе в умовах мінливого світу, але і орієнтованих на збереження і підтримку здоров'я підростаючих поколінь. Проблема оздоровчої функції освіти складна й багатогранна. Для того, щоб вона реалізовувалася у навчальному закладі, необхідно не тільки бажання, а й професійна підготовка до її втілення.

У Національній доктрині розвитку освіти в Україні в XXI столітті одним із основних положень є створення умов для підготовки вчителів, здатних практично застосовувати нові підходи, орієнтуючись на кращі здобутки національної і світової культури. Реформування системи освіти в Україні вимагає концептуального переосмислення фахової підготовки майбутніх учителів. Професійну підготовку педагога, здатного забезпечити всебічний розвиток людини як особистості і найвищої цінності суспільства, визначено Концепцією педагогічної освіти (1998 р.) як основне завдання педагога.

На сучасному етапі у вищих навчальних закладах організація педагогічного процесу, який забезпечує набуття майбутніми педагогами

медичних та валеологічних знань, умінь і навичок ґрунтується на Концепції медичної освіти педагогічних працівників [5] та Концепції валеологічної освіти педагогічних працівників, розробленої у 2001 році [6, с. 5].

Здоров'я є найважливішою цінністю людини та суспільства і відноситься до категорії державних пріоритетів. Тому процес його збереження і зміцнення викликає серйозну заклопотаність не тільки медичних працівників, а й педагогів, психологів, батьків. У масштабі країни приймаються закони, створюються і реалізуються програми, спрямовані на підвищення духовності та зміцнення здоров'я громадян, у тому числі – учнівської молоді:

Якісні зміни в системі освіти України зумовлюють оновлення зазначеної концепції шляхом впровадження компетентнісного підходу в систему професійної підготовки майбутніх педагогів. Саме тому перед вищою школою сьогодні постає важливе завдання щодо підготовки майбутнього вчителя, який здатний не лише навчати й виховувати школярів, а й формувати їхню культуру здоров'я, тобто ціннісне ставлення до власного здоров'я. Адже ще під час навчання необхідно готувати майбутніх учителів початкових класів до сумлінної ґрунтовної оздоровчої і профілактичної роботи з молодшими школярами [2, с. 7]. У структурі готовності майбутніх учителів початкової школи до формування здоров'язбережувальних навичок і вмінь у молодших школярів доцільно виокремити мотиваційний, змістовий, технологічний, рефлексивний та здоров'язбережувальний компоненти.

Під готовністю учителів початкової школи до формування здоров'язбережувальних навичок і вмінь молодших школярів необхідно розуміти психофізіологічний стан майбутнього педагога, що володіє теоретичними знаннями, практичними вміннями й навичками щодо організації та ефективного здійснення здоров'язбережувальної діяльності, спрямованої на формування здоров'язбережувальних навичок і вмінь в учнів 1–4 класів.

Явна суперечність між суспільно-державною потребою у формуванні здорового покоління і сучасними умовами праці та життя вказує на необхідність орієнтації системи освіти на збереження і розвиток здоров'я, формування установок на здоровий спосіб життя школярів. Проте за останні роки в освітньому середовищі як у педагогів, так і в учнів особливо виражені тенденції погіршення здоров'я, психічного і соціального неблагополуччя.

Соціальна природа людини передбачає, що вона прагне до включення в соціум для розвитку, самовираження і забезпечення захисту своїх життєвих цінностей. Для цього, насамперед, доцільна спрямованість соціального виховання і навчання на збереження здоров'я, формування у школярів системи цінностей культури здоров'я, особливостей ведення здорового способу життя.

Вирішувати зазначену проблему потрібно ще в період навчання майбутнього педагога у вищому навчальному закладі. В освітньому просторі вищого навчального закладу потрібно створити умови, які сприятимуть формуванню у майбутніх учителів правильного ставлення до здоров'я як основної цінності людини, що значно стимулюватиме їх рефлексивну діяльність та усвідомлення особистої відповідальності за здоров'я своїх вихованців. Окрім того, потрібно навчити майбутніх педагогів опановувати уміннями та навичками комплексної діагностики здоров'я школярів, корекції виявлених порушень їх фізичного, психічного і соціального здоров'я.

Підготовку учителів до здоров'язберігаючої діяльності, як до одного з найважливіших компонентів фахової діяльності, розкриває поняття «здоров'язберігаюча діяльність майбутнього вчителя», яка трактується «як цілісний і багатогранний процес, спрямований на перетворення інтелектуальної та емоційної сфер особистості педагога, підвищення ціннісного ставлення як до власного здоров'я, так і до здоров'я школярів на основі усвідомлення педагогом особистої відповідальності за нього» [7].

Покладання на школу і вчителя такого, здавалося б, невластивого їм завдання – турботи про здоров'я учнів – визначається багатьма чинниками. До провідних варто віднести такі: по-перше, дорослі завжди несуть відповідальність за те, що відбувається з дітьми, які перебувають під їх опікою. Це стосується і дитячого здоров'я. Саме в школі, під щоденним спостереженням педагогів, учні проводять значну частину часу, і не допомагати їм зберігати здоров'я, було б проявом бездуховності і непрофесіоналізму. По-друге, значна частина всіх впливів на здоров'я учнів – бажаних і небажаних – здійснюється саме вчителями, в стінах навчальних закладів. По-третє, сучасна медицина займається в основному не здоров'ям, а хворобами, тобто не профілактикою, а лікуванням. Завдання ж школи інше – зберегти і зміцнити здоров'я своїх вихованців, тобто проводити профілактичну роботу. Тому до головних дійових осіб, що дбають про здоров'я учнів у навчальних закладах, відносять перш за все педагогів.

За масштабом впровадження здоров'язберігаючих технологій в роботу загальноосвітніх шкіл можна виділити основні шляхи їх втілення в навчально-виховний процес. Застосування окремих методів, спрямованих на нейтралізацію недостатньої освітленості класних приміщень, на використання непридатних до віку, росту школярів меблів, на погане забезпечення гарячим харчуванням; на невідповідність теплового режиму. Знання цих чинників сприятиме активізації окремих здоров'язберігаючих впливів (проведення фізкультхвилинок, організація фітобарів, введення додаткових уроків фізкультури тощо).

Зміцненню фізичного і морального здоров'я школярів сприяють уроки фізичної культури, малорухливі ігри на перервах, ігри-лічилки на

перервах, рухливі ігри в групах продовженого дня, вся система фізкультурно-масової роботи в школі, система виховної роботи (бесіди, класні години, години спілкування, «уроки здоров'я», робота з батьками.

Впровадження у практику роботи навчальних закладів технологій, спрямованих на вирішення конкретних завдань здоров'язбереження: попередження перевтоми, порушень зору, оптимізацію фізичного навантаження освітнє самовизначення, навчання учнів здоровому способу життя та ін. За характером діяльності здоров'язберігаючі технології можуть бути як часткові (вузькопрофільні), так і комплексні (інтегровані).

За напрямом діяльності серед часткових здоров'язберігаючих технологій виділяють: медичні (технології профілактики захворювань; корекції та реабілітації соматичного здоров'я; санітарно-гігієнічної діяльності); освітні, що сприяють здоров'ю (інформаційно-навчальні та виховні); соціальні (технології організації здорового і безпечного способу життя; профілактики і корекції девіантної поведінки); психологічні (технології профілактики та психокорекції психічних відхилень особистісного та інтелектуального розвитку). До комплексних здоров'язберігаючих технологій відносять: технології комплексної профілактики захворювань, корекції та реабілітації здоров'я (фізкультурно-оздоровчі та валеологічні); педагогічні технології, що сприяють здоров'ю; технології, що формують здоровий спосіб життя (ЗСЖ).

Вирішуючи проблему забезпечення здоров'я учнів, можна сказати, що однією з умов її розв'язання є готовність майбутнього вчителя до використання здоров'язберігаючих технологій у процесі навчання дітей у загальноосвітній школі. Відповідно до складних реалій сьогодення професійна педагогічна освіта повинна забезпечити підготовку вчителя до використання здоров'язберігаючих технологій у професійній діяльності. Учитель початкових класів у процесі своєї професійної діяльності повинен застосовувати, перш за все, здоров'язберігаючі технології, забезпечивши цим такі умови навчання, виховання та розвитку, які не несуть негативного впливу на здоров'я усіх суб'єктів освітнього процесу.

Метою використання здоров'язберігаючих технологій у роботі вчителя початкових класів є формування гармонійно розвиненої особистості школяра, яка включає основні сфери взаємодії людини з природою та суспільством без нанесення шкоди власному здоров'ю та здоров'ю оточуючих. Виходячи з мети, основні завдання використання здоров'язберігаючих технологій у роботі вчителя початкових класів включають у себе навчання школярів без нанесення шкоди і погіршення їх здоров'я, виховання загальної культури здоров'я та здорового способу життя, культури тіла і духу, формування ціннісних уявлень про здоров'я [8].

Сучасному педагогові необхідно володіти різними технологій, щоб успішно їх застосовувати у навчально-виховному процесі. Інноваційні технології умовно поділяються на здоров'язберігаючі, оздоровчі, техно-

логії навчання здоров'ю, технології виховання культури здоров'я. Охарактеризуємо кожну із них.

Здоров'язберігаючі (профілактичні щеплення, забезпечення рухової активності, вітамінізація, організація здорового харчування).

Оздоровчі (фізична підготовка, фізіотерапія, ароматерапія, загартування, гімнастика, масаж, фітотерапія, арттерапія).

Технології навчання здоров'ю (включення відповідних тем в зміст предметів загальноосвітнього циклу).

Виховання культури здоров'я (факультативні заняття із розвитку особистості учня, позакласні та позашкільні заходи, фестивалі, конкурси).

Тобто йде мова про комплексне використання технологій у змістовому взаємозв'язку на єдиній методологічній основі. Адже саме комплексний підхід до використання технологій у навчально-виховному процесі, завдяки якому вирішуються не тільки проблема захисту здоров'я учнів і педагогів від загрозливих або патогенних впливів, а й завдання формування і зміцнення здоров'я школярів, виховання у них культури здоров'я може бути названий здоров'язберігаючої педагогікою.

Сьогодні, як ніколи, актуальна здоров'язберігаюча педагогіка. Вона не є альтернативною усім іншим педагогічним системам і підходам. Її головна очевидна особливість – пріоритет здоров'я, тобто грамотна турбота про здоров'я як обов'язкову умову освітнього процесу. Це визначає послідовне формування в школі сприятливого для здоров'я освітнього простору, в якому усі педагоги, фахівці, учні, їх батьки спільно вирішують визначені завдання, пов'язані з турботою про здоров'я, і приймають на себе солідарну відповідальність за отримані результати.

Мета здоров'язберігаючої педагогіки – забезпечити випускникові школи високий рівень реального здоров'я, озброївши його необхідним багажем знань, умінь, навичок, необхідних для ведення здорового способу життя, і виховавши у нього культуру здоров'я [10]. У вітчизняній практиці одним із перших прикладів реалізації здоров'язберігаючої педагогіки можна вважати досвід роботи Павлиської середньої школи під керівництвом її директора, видатного українського педагога Василя Сухомлинського.

Роль педагога у педагогіці збереження здоров'я є дуже важливою. Адже з упевненістю можна стверджувати, що саме вчитель здатний зробити для збереження здоров'я сучасного школяра більше, ніж лікар. Це зовсім не означає, що педагог має виконувати обов'язки медичного працівника. Просто вчитель повинен працювати так, щоб навчання дітей у школі не завдавало шкоди їх здоров'ю. Здоров'язберігаючий компонент організації навчально-виховного процесу є якісною характеристикою діяльності педагога. Під час розробки та реалізації вказаних технологій, важливо врахувати наявний на сьогоднішній день педагогічний досвід і той факт, що здоров'язберігаюча педагогіка не є альтернативою всім

іншим педагогічним системам і підходам (педагогіці співробітництва, особистісно орієнтованій педагогіці та ін.), але визначає послідовне формування в школі здоров'язберігаючого освітнього простору, в якому всі педагоги, фахівці, учні, їх батьки узгоджено вирішують спільні завдання, пов'язані з турботою про здоров'я, беруть на себе солідарну відповідальність за результати. Під час аналізу технологій з позицій впливу на здоров'я стає очевидним, що всі здоров'язберігаючі освітні технології мають особистісно орієнтовані аспекти, які в центрі освітньої системи ставлять особистість дитини, забезпечення безпечних, комфортних умов її розвитку та реалізації природних можливостей. Здоров'язберігаюча педагогіка – це напрямок педагогічної діяльності, що розробляє специфічні закономірності, принципи, підходи, зміст, форми і методи медико-педагогічних впливів, що сприяють оптимізації процесів навчання і виховання дітей та підлітків з метою збереження та зміцнення їх здоров'я.

Всесвітня організація охорони здоров'я у преамбулі визначає «здоров'я» як стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не просто відсутність хвороб або фізичних дефектів. За останні роки в Україні зроблено значні кроки на шляху створення умов для формування здоров'я людини через освіту. Законами України, державними національними програмами (закон України «Про загальну середню освіту», «Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті», Державна програма «Діти України» та ін.) визначено необхідність розв'язання найважливіших завдань сучасної освіти, спрямованих на здоровий інтелектуальний, соціальний, фізичний розвиток особистості.

Водночас доводиться констатувати, що незважаючи на значну увагу держави, науковців до питань здоров'я зростаючого покоління, поки ще ця проблема не розв'язана належним чином. Достатньо сказати, що частка здорових дітей в Україні, за різними даними, коливається від 4 до 10 %. При цьому за останні роки спостерігається тенденція погіршення стану здоров'я учнів. І значна частина захворювань дітей і молоді має так звану дидактогенну природу, тобто напряму викликану або спровоковану школою.

Актуальним є також і питання про стан здоров'я педагогів, які працюватимуть у початкових класах із контингентом дітей молодшого шкільного віку і про ставлення вчителів до свого здоров'я. Адже вчитель є прикладом дотримання вимог здорового способу життя для своїх вихованців. Вчитель для дітей молодшого шкільного віку уособлює все те нове і важливе, що увійшло в їхнє життя у зв'язку із приходом до школи. Намагаючись встановити взаємозв'язок між ставленням педагога до свого здоров'я, його потреб у дотриманні здорового способу життя та реалізацією відповідного виховного впливу на своїх вихованців, на практиці зазвичай ми стикаємося з тим, що самі вчителі відкрито говорять

про те, що вони не завжди можуть бути прикладом дотримання вимог здорового способу життя для своїх вихованців. Чим нижчий рівень грамотності педагога щодо питань збереження та зміцнення здоров'я, тим менш ефективним є педагогічний вплив на учнів.

Педагог повинен володіти важливими професійними якостями, що дозволяють генерувати плідні педагогічні ідеї та забезпечують позитивні педагогічні результати. Серед цих якостей можна виділити високий рівень професійно-етичної, комунікативної, рефлексивної культури; здатність до формування і розвитку особистісних креативних якостей; знання формування та функціонування психічних процесів, станів і властивостей особистості, особливостей організації процесів навчання і виховання, пізнання інших людей і самопізнання, творчого вдосконалення людини; основ здоров'я, здорового способу життя (ЗСЖ); володіння знаннями основ проектування і моделювання здоров'язберігаючих технологій у навчальних програмах і заходах; уміння прогнозувати результати власної діяльності, а також здатність до вироблення індивідуального стилю педагогічної діяльності.

Для ефективного впровадження в педагогічну практику ідей здорового способу життя необхідно вирішити ряд ключових проблем. Зокрема, зміна світогляду вчителя, його ставлення до себе, свого життєвого досвіду щодо усвідомлення власних почуттів, переживань з позиції проблем здоров'язбереження. Зміна ставлення вчителя до учнів. Педагог повинен повністю приймати учня таким, яким він є, і на цій основі намагатися зрозуміти і розкрити його здібності. Зміна ставлення вчителя до завдань навчального процесу педагогіки оздоровлення, яке передбачає не тільки досягнення дидактичних цілей, а й розвиток самих учнів з максимально збереженим здоров'ям.

Окреслені напрями й визначають шляхи підвищення педагогічної майстерності вчителя через первісне усвідомлення власних проблем і особливостей, їх психологічне опрацювання та освоєння на цій основі методів ефективною здоров'язберігаючої педагогічної взаємодії з учнями. Перспективи подальших наукових розвідок пов'язуємо з вивченням проблеми оптимального застосування інноваційних здоров'язберігаючих педагогічних технологій у навчально-виховному процесі ЗОШ I ступеня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посіб. / Н. П. Волкова. – К. : Академвидав, 2009. – 616 с.
2. Долинський Б. Т. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до формування здоров'язбережувальних навичок і вмінь у молодших школярів у навчально-виховній діяльності : монографія / Б. Т. Долинський. – Одеса : Видавець М. П. Черкасов, 2010. – 269 с.
3. Зайцев Г. К. Школьная валеология: Педагогические основы обес-

- печення здоров'я учащихся и учителей / Г. К. Зайцев. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Акцидент, 1998. – 159 с.
4. Зязюн І. А. Психолого-педагогічні проблеми професійної освіти / І. А. Зязюн. – К. : Знання, 1994. – 384 с.
 5. Концепція валеологічної освіти педагогічних працівників / Інформаційний вісник вищої освіти. – К. : НМЦВО, 2001. – № 6. – С. 34–38.
 6. Концепція медичної освіти педагогічних працівників / Інформаційний вісник вищої освіти. – К. : НМЦВО, 2001. – № 6. – С. 39–40.
 7. Нестеренко В. В. Підготовка майбутніх педагогів до виховання у дошкільників навичок здорового способу життя : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / В. В. Нестеренко. – Одеса, 2003. – 267 с.
 8. Смирнов Н. К. Здоров'язберігаючі освітні технології та психологія здоров'я. – М., 2006. – 264 с.
 9. Хомич Л. О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів : [монографія] / Л. О. Хомич. – К. : Магістр-S, 1998. – 201 с.
 10. Безопасность жизнедеятельности школы [Электронный ресурс] http://kuhta.clan.su/load/zdorovesberegajushhie_tekhnologii_v_shkole/okhrana_zdorovja_obuchajushhikhsja/zdorove_sberegajushhaja_pedagogika/44-1-0-247